

Aurelius Augustinus

Liegen en leugens

(De mendacio & Contra mendacium)

vertaald door Vincent Hunink
ingeleid door Paul van Geest

Inhoud

Inleiding	7
I Leugens (<i>De mendacio</i>)	37
II Tegen leugens (<i>Contra mendacium</i>)	102
Herlezingen (<i>Retractationes</i>) 1,27(26) en 2,60 (87)	167
Noten bij de vertaling	169
Register op bijbelplaatsen	170
Over de samenstellers	173

Inleiding

Het probleem van de leugen Augustinus' *De mendacio en Contra mendacium*

I

Zo terughoudend en onzeker Augustinus kon zijn in zijn spreken over God, zo stellig verwoordde hij zijn leven lang de overtuiging dat een leugen onder geen enkele omstandigheid moreel gerechtvaardigd was.

Toen hij pas gewijd was tot bisschop in Hippo, trof hij rond zijn veertigste levensjaar de voorbereidingen voor zijn eerste traktaat over de leugen: *De mendacio*. Het was gereed in 395. Andere gezaghebbende schrijvers hadden vóór hem min of meer terloops de leugen tot thema van reflectie gemaakt in hun werk. Augustinus is de eerste die een specifiek traktaat aan de moraliteit van de leugen wijdt.¹

Meer dan dertig jaar na de vervaardiging van *De mendacio* schreef hij in zijn *Retractationes*, een beredeneerde bibliografie van zijn werk uit 426-427, dat het traktaat een nuttige denk- en redeneeroefening behelsde, die ook zinvol was omdat het aanzette tot liefde voor het spreken van de

1 R. Dodaro, 'Eloquent Lies, Just Wars and the Politics of Persuasion: Reading Augustine's City of God in a 'Postmodern' World', in: *Augustinian Studies* 25 (1994) 77-137.

waarheid. Maar hij geeft ook te kennen dat hij geprobeerd heeft het boek uit zijn oeuvre te verwijderen, omdat hij het een duister, ingewikkeld en lastig geheel vond.²

De vervaardiging van zijn tweede traktaat over de leugen, *Contra mendacium*, zal zeker aan dit inzicht hebben bijgedragen. Dit werk schreef hij in 420 en op het eerste gezicht wordt direct al duidelijk dat Augustinus zich meer moeite heeft getroost zijn argumenten goed te ordenen en het werk beter te structureren. Maar ondanks de later toegegeven onhelderheid van *De mendacio* is Augustinus' eerste traktaatje over de leugen in inhoudelijk opzicht wél baanbrekend. Het luidde in het christelijk denken over de leugen namelijk een radicale cesuur in.

In de eeuwen voor die van Augustinus was in het christendom allengs de gedachte gegroeid dat in een aantal omstandigheden een leugentje om bestwil was geoorloofd. De woestijnvaders bijvoorbeeld achtten het toegestaan dat er een leugen wordt geuit uit liefde voor degene tegen wie men liegt. Ook Johannes Cassianus vond leugentjes om bestwil legitiem.³ In *De mendacio* blijkt dat Augustinus met deze traditie radicaal wil breken. Op een cruciaal punt in zijn tekst onderscheidt hij een achttal typen leugens. De eerste vijf zijn ook door zijn voorgangers evident verkeerd geacht: de leugen in het godsdienstonderricht (1), de leugen waarmee iemand onrechtvaardig benadeeld wordt (2), de leugen

2 *Retractationes* 1,27(26): *obscurus et anfractusus et omnino molestus*. Een volledige vertaling van de bedoelde passage staat als bijlage achterin deze uitgave.

3 *Collationes* 17.

Liegen en leugens

(De mendacio & Contra mendacium)

I

Leugens (*De mendacio*)

Vooraf

[1] Een groot probleem vormt de leugen, iets wat ons in ons dagelijks doen en laten vaak parten speelt. Natuurlijk moeten we niet zomaar iets als leugen betichten wat geen leugen is. En we mogen ook niet denken dat liegen soms goed is: een leugen om bestwil, als vriendendienst of uit mededogen.

Dit probleem zal ik zorgvuldig behandelen, als een soort verslag van lopend onderzoek. Of we ook enig resultaat boeken? Dat ga ik niet zomaar beweren, de aandachtige lezer moet dat maar opmaken uit deze verhandeling. Het is namelijk een nogal duister geheel, vol lastige bochten en valkuilen die de concentratie van de onderzoeker tegenwerken. Soms lijkt een net bereikt resultaat door je vingers te glippen, dan verschijnt het ineens weer en verdwijnt het ook weer. Toch zal mijn positie zich ten slotte laten samenvatten via een vaster omlinjnde vraagstelling.

Komt hier misschien enigerlei dwaling bij kijken? De waarheid bevrijdt van elke dwaling, terwijl onwaarheid je daarin juist verstrikt. Daarom kun je volgens mij nooit veiliger dwalen dan wanneer je dwaalt vanuit te sterke liefde voor de waarheid en te sterke afwijzing van onwaarheid.

Strengere critici zullen zeggen dat dit overdreven is, maar de waarheid zelf zegt hier misschien: ‘Nog niet genoeg!’

Lezer, wie u ook bent, spaar uw kritiek op tot u alles hebt gelezen, dan zal uw kritiek ook minder zijn. En verwacht hier geen fraaie taal, want ik heb vooral mijn best gedaan op de inhoud en op snelle afwerking van dit werkje, dat zo wezenlijk is voor het leven van alledag. Vandaar dat ik weinig of geen zorg heb besteed aan de stijl.

Wat zijn leugens?

[2] Grappen vallen buiten de kwestie. Die zijn nooit gezien als leugens. De toon en heel de houding van iemand die een grap maakt laten onmiskenbaar zien dat hij niet uit is op bedrog, al spreekt hij geen waarheid. Of grappen ook passen bij ideale denkers is een ander probleem, daar wil ik het nu niet over hebben. Grappen vallen dus buiten de kwestie.

Eerste punt ter behandeling: niemand mag als leugenaar gelden terwijl hij niet liegt.

[3] Daarom moeten we kijken wat een leugen precies inhoudt. Niet ieder die onwaarheid spreekt liegt, als hij namelijk gelooft of meent dat het waar is wat hij zegt. Tussen geloven en menen zit verschil: wie iets gelooft voelt soms dat hij niet weet wat hij gelooft (zonder dat dit inzicht ook twijfel teweegbrengt, als hij tenminste rotsvast gelooft), terwijl wie iets meent denkt dat hij weet wat hij feitelijk niet weet.

Al wie iets verkondigt wat hij werkelijk gelooft of meent liegt niet, ook al is het niet waar. Zijn verkondiging is oprecht, hij brengt ermee onder woorden wat hij